

साथ उपन्यासका पात्रहरूमा विसङ्गति र अस्तित्व

■ डा. सुभाषचन्द्र न्यौपाने

नेपाली विभाग, महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस (धरान), त्रिवि, नेपाल

Email : subashneupane953@gmail.com

DOI : <https://doi.org/10.3126/ss.v10i1-2.68629>

सार

प्रस्तुत लेख उपन्यासकार सरण राईद्वारा लिखित साथ उपन्यासका पात्रहरूमा विसङ्गति र अस्तित्वको विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । साथ उपन्यास समाजका सीमान्तकृत वर्गलाई आधार मानी लेखिएको विसङ्गतिपूर्ण अस्तित्ववादी उपन्यास हो । नेपाली समाजमा सीमान्तकृत गरिएको वर्ग, समुदाय र पात्रहरूमा केकस्तो विसङ्गतिवादी चिन्तन र अस्तित्ववादी चेतना विकसित भएको छ भन्ने कुराको विश्लेषणमा यो लेख केन्द्रित रहेको छ । प्रस्तुत लेख तयारीका क्रममा प्राथमिक सामग्रीका रूपमा उपन्यासकार सरण राईको साथ उपन्यासलाई लिइएको छ भने द्वितीयक सामग्रीका रूपमा विसङ्गतिवादी र अस्तित्ववादी चिन्तनका बारेमा प्रकाश पारिएका सामग्रीहरूको उपयोग गरिएको छ । सामग्री विश्लेषणका क्रममा निगमनात्मक विधिअनुसार विसङ्गतिवाद र अस्तित्ववादको स्थापित सिद्धान्तका आधारमा व्याख्यात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरी प्रस्तुत लेखलाई पूर्णता दिइएको छ । नेपाली समाजमा राज्यबाट किनारा लगाइएका, पछाडि पारिएका मान्छेहरूले जीवन भोगाइका क्रममा गरेका विसङ्गत अनुभव र उनीहरूले बाँच्नका लागि गरेको सङ्घर्षका आधारमा प्रस्तुत उपन्यास विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चिन्तनमा आधारित उपन्यास हो भन्ने निष्कर्ष प्रस्तुत लेखको विश्लेषणबाट निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : किनारीकृत, निराशा, व्यर्थता, सङ्घर्ष, सीमान्तीय

विषयपरिचय

उपन्यासकार सरण राईको साथ उपन्यासका पात्रहरूमा निहित विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चेतनाको विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत लेखको मूल विषय हो । नेपाली साहित्यमा कथा, कविता र उपन्यास विधामा निरन्तर कलम चलाउने राईको पछिल्लो कृति साथ उपन्यासमा पिछडिएका, अत्यन्त हेपिएका, राज्यबाट दबाइएका, मानसिक पीडा र छटपटीमा बाँच्न विवश पात्रहरूको जीवनलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यिनै पात्रहरूले जीवनयापनका क्रममा अनुभव गरेका विसङ्गत चेतना र जीवन बाँच्नका लागि गरेका अस्तित्वपूर्ण सङ्घर्षहरू र उनीहरूले आफूलाई स्थापित गर्नका लागि गरेका अस्तित्वपूर्ण सङ्घर्षहरूलाई प्रस्तुत लेखमा विश्लेषणको विषय बनाइएको छ । मानिसले जीवनमा कुनै विशिष्टता प्राप्त गर्ने इच्छा कठिन सङ्घर्षपछि पनि निरर्थक भइरहेको हुन्छ । हाम्रा सम्पूर्ण प्रयासहरू विफल नै हुन्छन् । त्यसकारण जबसम्म जीवन छ त्यसलाई जसरीतसरी भोग्नुपर्छ भन्ने विसङ्गतिवादी चेतना साथ उपन्यासका पात्रहरूमा केकसरी विकसित भएको

छ, भन्ने कुराको विश्लेषण यस लेखमा गरिएको छ । जन्मका साथ मृत्यु बोकेर आएको मान्छेको जीवनका निस्सारता, निरूपायता तथा विवशताबाट उत्पन्न नैराश्यको बोधपछिको जीवनप्रतिको सत्त्वको खोज नै अस्तित्ववाद हो । साथ उपन्यासका पात्ररूमा यही जीवनबोध कसरी पलाएको छ भन्ने कुरा अस्तित्ववादी चेतनाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत उपन्यासका कुन कुन पात्रहरूमा विसङ्गतिवादी चेतना र अस्तित्ववादी चेतनाको विकास केकसरी भएको छ भन्ने कुरालाई मूल प्रश्न बनाई त्यही समस्याको समाधान गर्ने उद्देश्यले यो लेख तयार पारिएको हो । प्रस्तुत उपन्यास २०७९ सालमा मात्र प्रकाशित भएको हुनाले यस कृतिका बारेमा समीक्षा तथा समालोचना भएको पाइँदैन । केही पत्रपत्रिकामा सामान्य परिचयमूलक चर्चाबाहेक कृतिको विश्लेषणात्मक अध्ययन भएको नपाइएकाले प्रस्तुत उपन्यासका पात्रहरूमा केकस्तो विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चेतनाको विकास भएको छ भन्ने मूल समस्यालाई लिएर यही समस्याको समाधान गर्ने उद्देश्यले यो लेख तयार पारिएको हो । यस कृतिका बारेमा सबाल्टर्न पक्षमा बारेमा सामान्य चर्चा भएको पाइए पनि यस कृतिको मुख्य पक्ष प्रस्तुत उपन्यासका पात्रहरूमा विकसित विसङ्गति र अस्तित्वका पक्षमा शोधपरक अध्ययन हुन बाँकी रहेकाले सोही शोधरिक्तता पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि यो लेख तयार पारिएको हो । प्रस्तुत लेखको अध्ययनबाट साथ उपन्यासका पात्रहरूमा केकस्तो विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चेतनाको विकास भएको छ भन्ने विषयमा तथ्यमूलक जानकारी प्राप्त हुने भएकाले नेपाली साहित्य समालोचनाका क्षेत्रमा यस लेखको औचित्य रहेको कुरा स्वतः स्पष्ट हुन्छ । प्रस्तुत साथ उपन्यासलाई विभिन्न कोणबाट अध्ययन गर्न सकिए पनि यस पन्यासका पात्रहरूमा निहित विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चेतनाका आधारमा मात्र विश्लेषण गर्नु यस अध्ययनको सीमा हो भने प्रस्तुत कृतिका पात्रहरूको विसङ्गतिवादी चेतना र अस्तित्ववादी चेतनासँग सम्बन्धित पक्षका बारेमा अध्ययन गर्न चाहनेहरूका लागि यस लेखले तथ्यपूर्ण जानकारी दिने भएकाले यस लेखको उपादेयता रहेको कुरा स्वतः स्पष्ट हुन्छ ।

शोधविधि

प्रस्तुत अध्ययनमा साथ उपन्यासका पात्रहरूमा केकस्तो विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चेतनाको प्रयोग भएको छ भन्ने प्रश्नको समाधानका लागि पुस्तकालयीय स्रोतबाट सामग्रीहरू जुटाइएको छ । प्रस्तुत उपन्यास प्रकाशित भएको लामो समय नभएकाले यस उपन्यासका बारेमा प्रकाश पारी लेखिएका सामग्रीहरूको अभावै रहेको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा प्राथमिक सामग्रीका रूपमा उपन्यासकार सरण राईको साथ उपन्यास रहेको छ भने द्वितीयक सामग्रीका रूपमा विसङ्गतिवाद र अस्तित्ववादसँग सम्बन्धित पुस्तक तथा जर्नलहरूमा प्रकाशित अनुसन्धानमूलक लेखहरू रहेका छन् । यिनै पुस्तकालयीय स्रोतका सामग्रीहरूबाट प्रस्तुत लेख तयार पारिएको छ ।

प्रस्तुत लेखलाई व्यवस्थित एवम् वस्तुपरक रूपमा अगाडि बढाउनका लागि निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासकार सरण राईको साथ उपन्यासको गुणात्मक ढँचामा केन्द्रित रही अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । खास गरी प्रस्तुत अध्ययनमा कृतिको सूक्ष्म पठन तथा कृतिगत उद्धरणहरूको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्ने विश्लेषणात्मक ढाँचामा आधारित भई निष्कर्ष निकालिएको छ ।

सैद्धान्तिक अवधारणा

मानिसको जीवनमा कुनै विशिष्टता प्राप्त गर्ने इच्छा तथा स्थायित्व प्राप्त गर्ने चाहना कठिन सङ्घर्षपछि पनि निरर्थक भइरहेको हुन्छ । हाम्रा सम्पूर्ण प्रयासहरू विफल नै हुन्छन् । त्यसकारण जबसम्म जीवन छ, त्यसलाई

जसरी तसरी भोग्नु पर्दछ, विशेष अर्थ दिने र बढी महत्त्व दिने प्रयास गर्नु हुँदैन । जीवनलाई दिइने कुनै पनि मूल्यको कुनै विशिष्ट अर्थ नभएकाले जीवनजगत् पनि व्याख्येय छैन भन्ने कुरा नै विसङ्गतिवादको मर्म हो । विसङ्गतिको बोध गरी व्यक्तिले जीवनमा आफ्नो अस्तित्व रक्षाका लागि प्रयास गर्छ तर त्यो अन्ततोगत्वा भ्रम विसङ्गत हुन्छ (बराल र एटम, २०५८, पृ. १४४) । मान्छे आफूबाहेक अरू कसैमा निर्भर हुन सक्दैन, ऊ एकलो र एकाकी छ अनि असीम उत्तरदायित्वको माझमा कसैले एकलै परित्याग गरिदिएको मान्छे आफू जुन लक्ष्य निधो गर्छ त्यसभन्दा बाहेक लक्ष्य विहीन संसारमा आफैले निर्धारण गरेको गन्तव्यबाहेक ऊ उद्देश्यहीन हुन्छ (त्रिपाठी, २०४९, पृ. १२५) । मनुष्यको सत्त्व ऊ आफैले निर्धारण गर्दछ । त्यसैले मानव अस्तित्व अन्य वस्तुहरूको भन्दा भिन्न छ (उपाध्याय, २०५५, पृ. ७३) । जीवन अर्थहीन छ तर आत्महत्या त्यसको समाधान होइन । जीवन र आत्महत्या दुई प्रमुख विषय हुन् भने विसङ्गति भनेको आत्महत्या नगरी जीवन भोग्दा अनुभूति गरिने अवस्था हो (लोहनी, २०५५, पृ. ७५२) । विसङ्गतिवादी जीवनप्रतिको एक नकारात्मक दृष्टि हो । यस वादमा शून्यता, निस्सारता र निरर्थकताको बोध अन्तर्निहित छ । यो एक प्रकारको नियतिवाद हो (उपाध्याय, २०४९, पृ. ३५४) । मानिस मूलतः अबोधगम्य हुन्छ । मान्छेको नियति नै दुःखी छ । एकाकीपनको बोध नै जीवनको प्रमुख पीडा हो । मृत्यु नै अस्तित्वको सम्भावना हो । व्यक्ति नै सत्य हो, क्षणको महत्त्व अनन्य हुन्छ । नैतिकता आत्म केन्द्रित हुन्छ । शून्यता, व्यर्थता, विसङ्गति अस्तित्वका अभेद वस्तु हुन् (पाण्डे, २०६२, पृ. ९४) । मान्छेले आफ्नो छोटो जीवनकालमा स्वतन्त्र रूपले निर्णय एवम् वरण गर्नुपर्ने कुराहरू अनन्त छन् । कुनै कुराको निर्णय एवम् वरण गर्नु भनेको एक प्रकारले दुःख वा पीडामा नै पर्नु हो । तथापि हरेक व्यक्तिले कुनै न कुनै कुरालाई वरण नगरी सुखै छैन (श्रेष्ठ, २०५८, पृ. २०५) भन्ने यिनै विसङ्गतिवाद र अस्तिवादका सैद्धान्तिक अवधारणाका आधारमा सरण राईको साथ उपन्यासका पात्ररूको विश्लेषण यस लेखमा गरिएको छ । उपन्यासकार सरण राईको साथ उपन्यासका पात्रहरूले यस्तै अवस्था भोगेका हुनाले यसै विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी सैद्धान्तिक अवधारणाका आधारमा प्रस्तुत उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ ।

विसङ्गतिकै बिचमा पनि व्यक्तिले अनेक प्रयत्नद्वारा आफ्नो अस्तित्व बचाउनका लागि वा आफूलाई स्थापित गराउनका लागि अनेक सचेत सङ्घर्ष गर्नुपर्छ, जसलाई अस्तित्व भनिन्छ । विसङ्गतिको बोध नभइकन अस्तित्ववादी बन्नु सम्भव छैन । मान्छे आफैले एकलै आफ्नो मूल्यको सृजना गर्नुपर्छ र त्यही मूल्यलाई मूर्त रूप दिँदै उसले आफ्नो पहिचान वा अस्तित्व स्थापित गर्न सक्नुपर्छ । संसारमा मान्छे मात्र अस्तित्वशाली बन्न सक्छ । यहाँ अरू कुनै पनि पदार्थ वा प्राणी मान्छे जस्तो विवेकशील, स्वतन्त्र र अस्तित्वशाली छैन । मानिसले आफ्नै स्वतन्त्र र मौलिक सृजनाद्वारा आफ्नो अलग पहिचान वा अस्तित्व सृजना र प्रमाणित गर्दै संसारलाई प्रभावित तुल्याउनुपर्छ । मानिसले आफ्नो स्वतन्त्र सङ्कल्प र इच्छा शक्तिको प्रयोगद्वारा आफ्नो भाग्य वा भविष्यलाई बनाउन तथा नयाँ मोड दिन सक्छ । कुनै कुराको वरण, चयन वा निर्णय गर्ने काम मानिसले मूलतः आफ्नै स्वतन्त्र इच्छा शक्तिकै आधारमा गर्दछ भने यही स्वतन्त्र इच्छा शक्ति वा वरण, चयन र निर्णय गर्ने कामबाट नै उसको स्वतन्त्र अस्तित्व प्रमाणित हुन्छ (जोशी, २०५७, पृ. १०७) । प्रस्तुत उपन्यासका पात्रहरूले पनि नचाहँदै नचाहँदै, असफलताकै बिचमा बाँच्ने र जीवनसँग सम्झौता गर्ने प्रयास गरेका हुनाले यही अवधारणाका आधारमा साथ उपन्यासको विश्लेषण गरिएको हो ।

मानिस परिस्थितिको दास हो । उसले नचाहँदा नचाहँदै वा जान्दाजान्दै पनि दुःखद परिणाम भोग्न विवश

हुनुपर्छ, त्यस्तो परिस्थितिको स्वीकार्यतालाई मानव नियति मानिएको छ (अधिकारी, २०६५, पृ.१०९) । जस्तोसुकै अवस्थामा पनि मानिसले कर्मवाद र भाग्यवादका रूपमा सुखदुःख, लाभहानी, खुसी, पीडा आदिको परिणाम भोग्न बाध्य हुनुपर्छ । मानिसको प्रारब्धमा जे छ त्यही मात्र जीवनमा प्राप्त हुन्छ र भोग्नु पर्छ भन्ने यिनै जीवनसम्बन्धी विसङ्गतिवादी, अस्तित्ववादी चिन्तनको प्रयोग राईको साथ उपन्यासमा भएकाले त्यसैको विश्लेषण यस लेखमा गरिएको हो ।

छलफल तथा निष्कर्ष

साथ उपन्यासको संरचना

उपन्यासकार सरण राईको साथ (२०७९) सीमान्तीय वर्गलाई केन्द्रमा राखेर लेखिएको उपन्यास हो । प्रस्तुत उपन्यासको कथानकलाई विभिन्न शीर्षक र उपशीर्षकमा विभाजन गरिएको छ । मूल तीन खण्डमा संरचित प्रस्तुत उपन्यासका मूल खण्डलाई अध्याय भनिएको छ भने अध्यायलाई एउटा मूल शीर्षक दिएर त्यसभित्रको कथावस्तुअनुसार त्यसको उद्घाटन हुने गरी अन्य उपशीर्षकहरू दिइएको छ । पहिलो अध्यायको मूल शीर्षक 'उम्रिँदाउम्रिँदै' राखिएको छ भने यसभित्र 'आमा', 'ठुल्दिदी', 'किनारै किनार', 'रहस्यमयी आश्रम' र 'नौलो बस्ती' गरी पाँच उपशीर्षक दिइएको छ । दोस्रो अध्यायको मूल शीर्षक 'बिरुवा भाँगिँदै' राखिएको छ भने यसभित्र 'सहरी रमभम', 'दाम्पत्य सुख', 'चुनाव', 'कोरोना', 'अनुभव र अनुभूति', 'तन र मन' तथा 'जीवनका चरणहरू' गरी जम्मा सात उपशीर्षक दिइएको छ । तेस्रो अध्यायको मूल शीर्षक 'सुल्टो बाटो सही बाटो' राखिएको छ भने यसभित्र 'दलबल', 'अवसान', 'सुल्टो बाटो सही', 'सोच र साथ', 'नवयुगको उदय' तथा 'उपसंहार' शीर्षक राखिएको छ । यसरी मूल तीन खण्ड र सत्र उपखण्डहरूमा सुसङ्गठित गरी प्रस्तुत गरी यस उपन्यासको कथावस्तुलाई शृङ्खलित रूपमा विन्यास गरिएको छ ।

साथ उपन्यासमा विसङ्गति र अस्तित्वका आयामहरू

प्रस्तुत साथ उपन्यासका प्रमुख, सहायक पात्र तथा यहाँको राजनीतिमा विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चेतनाको अभिव्यक्ति भएको छ, र जसलाई क्रमशः अलग अलग रूपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रमुख पात्रमा विसङ्गति र अस्तित्वबोध

प्रस्तुत साथ उपन्यासको प्रमुख पात्र बखते हो । ऊ उपन्यासको आरम्भदेखि अन्त्यसम्म सक्रिय रहेको छ र प्रस्तुत उपन्यासको मूल कथा पनि बखतेकै जीवनको दुःखपूर्ण कहानी हो । नदी किनाराको सुकुम्बासी बस्तीको अत्यन्त गरिब परिवारमा जन्मिएको बखते जीवनभर विसङ्गतिको बोधसँगै अस्तित्वका लागि सङ्घर्ष गरिरहेकाले उसकै दृष्टिकोणबाट मात्र हेर्ने हो भने पनि साथ पूर्ण रूपमा विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी उपन्यास हो ।

बखते जन्मिएको नदी किनाराको बस्ती एक पटक आएको ठुलो बाढीले बगाएपछि बखतेका बा, आमा, भाइ र बहिनीसहित त्यस नदी किनाराका सबै घरहरू बगेर बेपत्ता भएपछि बखतेमा एक किसिमको निराशा र जीवनप्रतिको आशा हराउँदै जान्छ । कान्छा साहूका घरमा रहेकाले बखतेलाई बाढीले बगाउन पाएन तर ऊ आफू बाँचेकोमा सन्तुष्ट छैन । सबै मर्दा आफू पनि मर्न पाए हुन्थ्यो भन्ने विचार बखतेमा बारम्बार उत्पन्न भएको छ । जीवनप्रतिको निराशा र कुण्ठाले मृत्युको कामना गर्नु विसङ्गत अवस्था हो । विसङ्गत व्यक्तिको

चाहे अनुसार जीवन चल्दैन । व्यक्ति जे सोचेर अधि बढेको हुन्छ र जे गर्न चाहन्छ त्यो कार्य पूरा गर्न पाउँदैन र उसमा निराशा, कृष्ठा, दिग्दारी, बेचैनी बढ्दै जान्छ र ऊ मृत्युको कामना गर्न पुग्छ । यस उपन्यासमा पनि बखते आफू परिवारसँगै बाँच्न र मर्न चाहन्थ्यो तर त्यो भएन । परिवारका सबैजना मरे तर ऊ आफू मात्र बाँच्यो । ऊ परिवारको सुख र समृद्धि चाहन्थ्यो, तर त्यो पनि भएन । परिवार दुःखैमा बाढीमा विलाएर गए । त्यो सब भोगेर बखते चरम निराशाको अवस्थामा पुग्छ । उसलाई जीवन व्यर्थ लाग्छ । ऊ बाँच्नु निरर्थक ठान्छ । बखतेको विसङ्गतिपूर्ण मनोदशालाई उपन्यासकारले यसप्रकार प्रस्तुत गरेका छन् : “उसको भित्री अन्तरकुन्तर विरह, वेदना, पीडाले नराम्ररी पोल्नुका साथै मुटु आगोमा डढिरहेको भान हुन थाल्दा सोचन पुग्छ, अब आमा नभएको संसारमा के बाँच्नु ? ऊ चप्लेटीबाट हाम फाल्न उफ्रिन्छ ।”

यसरी बखते मानसिक रूपमा अत्यन्त पीडित बनी विसङ्गतिबोधका कारण जीवन समाप्त गर्न चाहन्छ । आफ्ना मनभिन्न अत्यन्त पीडा, वेदना र छटपटीले मुटु पोल्न थालेपछि आफ्नो परिवार नभएको संसारमा बाँच्नुको कुनै प्रयोजन नदेखेर बखते नदीको भेलमा हाल फाल्नका लागि उफ्रन्छ र जीवन समाप्त पार्न चाहन्छ । यसरी विसङ्गतिको चरम अवस्थामा मान्छे, जीवनबाट दिक्दार बनी जीवन नै समाप्त गर्न चाहेको यस सन्दर्भबाट उपन्यास पूर्ण रूपमा विसङ्गतिवादी उपन्यास हो भन्न सकिन्छ । विसङ्गतिबोधका कारण नदीमा हाम फाल्न लागेको बखतेलाई तुल्दिदीले समाएर जीवनको अस्तित्वबोध गराएकी छे भने विसङ्गतिके विचमा अस्तित्वको स्थापना गरी बाँच्नु पर्ने र आफू अस्तित्वशाली हुनुपर्ने प्रेरणा प्रदान गरेकी छे ।

नदीमा आएको बाढीले गाउँ बगाएपछि सबै सुकुम्बासी बस्तीका दश परिवार बेपत्ता भए । ती बाढीले बगाएका लासहरूमा बखते आफ्नो परिवारका दसस्यहरूको लास हेर्न चाहन्थ्यो तर नियतिले लास हेर्नसम्म दिएन । कुनै पनि लास भेटिएनन् । जसले गर्दा बखतेमा अझ बढी विसङ्गतिबोध हुँदै गयो । व्यक्ति जे चाहन्छ त्यो हुँदैन । जे चाहँदैन त्यो विवश भएर भोग्नुपर्ने हुन्छ भन्ने विसङ्गतिवादको मान्यता बखतेले भोगेको छ । बखतेले परिवारसँगै बस्न चाहनु तर त्यो नभएर ऊ अर्काको घरमा काम गर्न बस्न बाध्य हुनु, परिवारलाई बाढीले बगाएपछि ऊ म पनि परिवार जस्तै मर्न चाहनु तर तुल्दिदीले उसलाई मर्न नदिनु, परिवारको लास भेटियोस् भनेर अनेक प्रयत्न गर्नु तर कुनै पनि लास नभेटिनु बखतेले भोगेका पीडादायी अवस्थाहरू हुन् । बखते जे चाहन्थ्यो त्यो भएन र उसले जे चाहेको थिइन त्यही मात्र भइरहेको छ । ऊ बाँच्न नचाही बाँचिरहेको छ । मर्न चाहेर पनि मर्न सकेको छैन । तसर्थ बखते पूर्ण रूपमा विसङ्गतिवादी चरित्र हो । उसभिन्न पलाएको विसङ्गतिमा अस्तित्वको चेतना भनेर काम तुल्दिदीले गरेकी छे । जसरी भए पनि बाँच्नुपर्छ, पढेलेखेर तुलो मान्छे बन्नुपर्छ भन्ने कसम खाएर तुल्दिदीले उसलाई आत्महत्या गर्नबाट बचाएकी छे । तसर्थ बखतेले भोगेका यी पीडादायी क्षणहरूमा पनि उसलाई जीवनप्रतिको आशा जगाएर अस्तित्वबोधका लागि प्रेरित गराउनुमा तुल्दिदीको अहम् भूमिका रहेको छ ।

तुल्दिदी पनि कान्छा साहूको घरमा बस्न नसक्ने भएपछि बखतेले पनि त्यो घर छाडेर हिँड्यो तर तुल्दिदीले “तैले जसरी पनि बाँच्नुपर्छ, मर्नु हुँदैन” भनेर बाचा गराएकीले बखतेमा पनि मैले बाँच्नु पर्छ मर्नु हुँदैन भन्ने अस्तित्वबोध भएको छ र बखते त्यसपछिका अनेक सङ्घर्षबाट विचलित नबनी हिँड्न तयार भएको छ । कान्छा साहूको घर छाडेपछि नदीको किनारै किनार जाँदा अनकन्टार जङ्गलमा जङ्गली जनावरहरूको आवाज सुनेर बखते भयभीत भयो । भोक, प्यास र थकानले ऊ रातभर जङ्गलमा थर्कर काम्दै बेहोस् भयो ।

त्यो जङ्गलको भयानक अवस्था बखतेले भोग्न चाहेको थिएन तर उसले यी बसै अवस्थाहरू भोग्न विवश हुनु परेको थियो । हामीले चाहेको मात्रै भोग्न पाउँदैनौं नचाहेको परिस्थितिको पनि नियति भोग्नुपर्छ भन्ने मान्यता विसङ्गतिवादले राखेको छ । बखते त्यही नियति भोगिरहेको छ । त्यसैले प्रस्तुत उपन्यास विसङ्गति र अस्तित्वले पूर्ण उपन्यास हो भन्न सकिन्छ ।

जङ्गलै जङ्गल भौँतारिँदै गर्दा बेहोस् भएको बखतेलाई कसैले उठाउनु लगेको रहस्यमयी आश्रममा बखतेले अझ बढी विसङ्गत जीवन भोगेको छ । त्यस आश्रममा बखतेले विना कारण मरणासन्न हुने गरी कुटाइ खाएको छ । आफूलाई कुट्ने ती युवाहरू को हुन् र आफू कुन गल्तीको कारण सजाय भोग्दै छु भन्नेसम्म पनि जानकारी प्राप्त गर्न नसकेको बखते नित्य कुराइबाट बेहोस् हुँदै र पुनः होसमा आउने गरेको छ । बखते यो सब परिस्थितिबाट उम्कन चाहन्छ तर उसलाई त्यस आश्रममा बन्दीसरह बनाइएको र यातनाको सिकार बनाइएको थियो । यो सब बखतेले नचाहँदा नचाहँदै पनि भोग्नु परेको यातना थियो । यसरी व्यक्तिले नचाहिकन पनि अनेक जटिल परिस्थिति भोग्नुपर्ने जुन अवस्था छ त्यसलाई विसङ्गत जीवन भोगाइ भनिन्छ । यस किसिमको जटिल जीवन भोगाइबाट पनि ऊ विचलित बनेको छैन । त्यसबाट उम्कन अनेक प्रयत्न गरेको छ । यो सबै विसङ्गतिकै बिचमा अस्तित्वका लागि गरिएको सङ्घर्ष हो । तसर्थ प्रस्तुत उपन्यास विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चेतनाले भरिएको उपन्यास हो भन्ने कुरा बखतेको जीवन भोगाइ र सङ्घर्षबाट पुष्टि हुन्छ ।

रहस्यमयी आश्रमबाट भागेको बखते अर्को सुकुम्बासी बस्ती नौलो ठाउँमा पुग्यो । जहाँ उसले कठिन परिस्थितिहरूको सामना गर्दै मामाका सहयोगमा बाँच्नका लागि सङ्घर्ष गर्‍यो । उसले केही पठ्न, लेख्न र हतियार चलाउनु पनि सिक्‍यो । यो सबै उसले आफू स्थापित हुनु गरेको प्रयत्न हो, जसबाट बखते अस्तित्वको खोजी गरिरहेको छ । नौलो बस्तीमा सामन्त तथा प्रहरीहरूले आक्रमण गरेपछि भागेको बखते सहरमा पुग्यो । जहाँ उसले खातेहरूसँग जीवन बिताउनु प‍यो । जुन ऊ चाहँदैनथ्यो । खातेहरूसँग जीवन बिताउने क्रममा उसले अनुभव गरेको विसङ्गति र अस्तित्वबोधलाई उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

खाते केटाकेटी । दिनभर यताउता भौँतारियो । कतै फालेका खाने चिज भेटिए खायो । बिकने चिजहरू भेटिए जम्मा गर्‍यो । बेचेर आएको पैसाले केही खायो । बस्नका लागि सहरका खाली चउर, थोत्रो घर, पाटी र फुटपाथ, ओढ्नेका लागि सिङ्गो आकाश । उनीहरूसँग बसेर उसले सहर घुम्‍यो र सहर चिन्यो । (राई, २०७९, पृ. ५२) ।

खातेहरूसँग जीवन बिताउने क्रममा भेट भएकी जुनेलीसँग पनि ऊ बस्न पाएन र विछोडिनु प‍यो । यसरी बखतेले सङ्घर्षका क्रममा जेजस्ता कुराको चाहना राखी सङ्घर्ष गर्‍यो ती सबै उसबाट छुट्टिएर जान्थे र ऊ जे चाहँदैनथ्यो त्यही परिस्थिति भोग्न बाध्य थियो । यो सबै विसङ्गतिवादकै अवधारणा हो । आफूले चाहेका हरेक वस्तुको वियोगपछि पनि ऊ सङ्घर्षबाट विचलित भएको छैन र पुनः सङ्घर्ष गर्दै अर्को कार्यका लागि प्रयत्नशील छ । यी सबै विसङ्गतिकै बिच अस्तित्वका लागि गरिएका प्रयत्नहरू हुन् ।

सहरमा आएर जुनेलीसँग होटलमा काम गर्दै गर्दा एक जना मास्टरले बखतेलाई आफूसँगै राख्न थालेपछि बखतेको जीवन फेरिन्छ । ऊ बखतेबाट रहस्यमयी आश्रममा देपाधिधपति हुँदै सरहमा बिख्यातमान बन्न

पुग्छ । यो नामको परिवर्तन पनि उसको अस्तित्वका लागि गरिएको सङ्घर्ष नै थियो । बिख्यातमान सहरमा पढेर मास्टर बन्यो । उसले विद्यालय खोल्थो । पछि चुनावमा उठेर विजय हासिल गर्थो, मन्त्री पनि भयो तर उसले चाहे अनुसार कुनै पनि काम हुन सकेन । उसको हरेक दुःख सुखमा साथ दिने रूपसीलाई कोरोमा महाकारीले लग्यो तर पनि ऊ मामासँग मिलेर समाज परिवर्तनका लागि सामाजिक कार्यमा सक्रिय भएका बेला बिच सडकमा गोली लागेर मर्न्यो । यसरी बखतेले बाल्यकालदेखि जीवनको उत्तरार्द्धसम्म नै विसङ्गत जीवन भोगेको र विसङ्गतिकै बिचमा उसले आफूलाई सन्तुलित गर्दै जीवनको सफलताका लागि सङ्घर्ष गरेको हुनाले प्रमुख पात्रको जीवन भोगाइका आधारमा साथ पूर्ण विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी उपन्यास हो भन्ने कुरा स्वतः सिद्ध हुन्छ ।

सहायक पात्रमा विसङ्गति र अस्तित्वबोध

प्रस्तुत उपन्यासका सहायक पात्रहरूमा ठुल्दी, मामा, जुनेली र बखतेकी आमा रहेका छन् । यी सहायक पात्रहरूमा पनि विसङ्गति तथा अस्तित्ववादी चिन्तन रहेको पाइन्छ । जसलाई क्रमशः अलग अलग रूपमा चर्चा गर्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत उपन्यासमा रहेका सहायक पात्रहरूमध्ये बखतेको जीवनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने पात्र ठुल्दी हो । ठुल्दी कान्छा साहूकी पहिली पत्नीकी छोरी हो । जसकी आमालाई नदीले बगाएपछि उसको बाबुले अर्को विवाह गरेको छ । सौतेनी आमाको करकापमा बाँचेकी ठुल्दी मनभित्र अनेक पीरव्यथा सहेर पनि बाहिर हाँसिरहेकी छे । उसले सानै उमेरमा सौनेनी आमाको कठोर व्यवहार र यातना सहनु परेको छ । आफूभित्र दुःखको पहाड भए पनि त्यसलाई बाहिर नदेखाई बखतेलाई बाँच्नका लागि सधैं अभिप्रेरित गरिरहने र बखतेलाई संरक्षण दिने ठुल्दी विसङ्गत जीवन भोगेर पनि अस्तित्वका लागि सङ्घर्ष गरिरहेकी पात्र हो । उसमा जीवनप्रतिको आशावादी चेतना छ, तर त्यस घरमा आफ्नो अस्तित्व नरहेको देखी ऊ मावलमै गएर बस्ने अठोटमा पुगेकी छे । ठुल्दीले पनि चाहेको जीवन बाँच्न पाएकी छैन । उसले बखतेलाई सधैं आफूसँगै राख्न चाहेकी थिएँ, त्यो पनि पूरा भएन । ऊ आफू बाबाकै घरमा बस्न चाहन्थी तर बस्न सकिन र घर छाड्ने निधो गरी । यी सबै उसले चाहेका परिस्थिति होइनन् । मान्छेका चाहनाहरू कहिल्यै पूरा हुँदैनन् । मान्छे परिस्थितिको दास हो । उसले नचाहेका अनन्त कर्महरू बाध्य भएर गर्नुपर्छ भन्ने विसङ्गति अस्तित्ववादी चेतना उसले अनुभव गरेको छे । उसले यति भएर पनि जीवनबाट हरेस खाएकी छैन । जसरी भए पनि बाँच्नुपर्छ र जीवन भोग्दै जानुपर्छ भन्ने चेतना भएकी ठुल्दी विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चिन्तन बोकेकी चरित्र हो ।

मामा प्रस्तुत उपन्यासका अर्का विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चरित्र हुन् । बखते नौलो बस्तीमा पुगेका बेला उसलाई संरक्षण दिएर पढ्न, लेख्न तथा हतियार चलाउने सिकाउने मामा राज्यबाट सीमान्तकृत बनाइएका सबाल्टर्न चरित्र हुन् । राज्यले गरिबहरूलाई वेवास्ता गरेपछि राज्य विरुद्ध सशस्त्र क्रान्ति गरी राज्यसत्ता परिवर्तन गर्ने महान् लक्ष्य बोकेको पात्र हुन् मामा । उनले राज्य विरुद्धको अभियान सञ्चालन गर्नका लागि आफ्नै जङ्गलका बिचको बस्तीमा युद्धको तयारी गरिरहेका थिए तर राज्यबाट आक्रमण भएपछि त्यस बस्तीका सबै मानिसहरू भाग्ने क्रममा मामा पनि भागेर बेपत्ता भए र पछि आफैँले संरक्षण दिएको बखते बिख्यातमान बनी मन्त्री भएको बेला आतङ्ककारीका नाममा पक्राउ परेका मामालाई बखतेले छुटाए पनि पछि बखतेसँगै समाज परिवर्तनको अभियानमा लाग्दा बिच बाटोमै गोली हानी उसको हत्या गरियो । समाज परिवर्तनका

लागि विख्यानमानसँग मामाले चलाएको अभियानमा मानिस कसरी अस्तित्वशाली हुन्छ भन्ने कुरा उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ: 'आफू आफ्नो मालिक बन्न सकिन्छ भन्ने सोच नै नभएपछि उनीहरू सदैव शोषण उत्पीडनमा पर्ने भुइँमान्छे, अरूको खेलौना भइरहने नै भए' (राई, २०७९, पृ.९५)। यसरी मामाले जे उद्देश्य राखेर राज्य विरुद्ध युद्धको घोषणा गरेका थिए त्यो कार्यको प्रारम्भ नै हुन पाएन भने समाज परिवर्तनको महान् लक्ष्यमा अगाडि बढ्दै गर्दा उनको बिच सडकमै हत्या गरियो। मामाले चाहेका कुनै पनि योजना र कार्यहरू सफल भएनन्। त्यसैले मामाका दृष्टिबाट हेर्ने हो भने पनि प्रस्तुत साथ उपन्यास विसङ्गतिपूर्ण देखिन्छ। यस्तो जटिल विसङ्गतिपूर्ण अवस्थामा पनि मामा आफ्नो सङ्घर्षबाट पछि हटेका छैनन्। उनले कुनै न कुनै न कुनै रूपमा समाज परिवर्तन गरेरै छाड्ने अठोट लिएका छन्। उनको अठोटलाई विख्यातमानले साथ दिएको थियो। दुवै भएर समाजमा तल्लो वर्गको उत्थान र प्रगतिका लागि काम गरिरहेका थिए। जीवनमा आएका हरेक कष्टपूर्ण विसङ्गत क्षणहरूबाट अधि बढ्दै जानु र आफ्नो लक्ष्य प्राप्तिका लागि सङ्घर्ष गरिरहनु विसङ्गतिकै बिच अस्तित्वका लागि सङ्घर्ष गर्नु हो। अतः मामा विसङ्गतिकै बिच अस्तित्वका लागि निरन्तर सङ्घर्ष गर्ने कर्मशील चरित्र भएकाले उनका दृष्टिबाट हेर्दा साथ उपन्यास पूर्ण विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी उपन्यास हो भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ।

घरबार र बाबुआमाको ठेगान नभएकी खाते बालिका जुनेली प्रस्तुत उपन्यासकी विसङ्गत सहायक चरित्र हो। बखते नौलो बस्तीबाट सहर पसेपछि उससँग जोडिन पुगेकी जुनेलीको जीवन पनि सङ्गतिपूर्ण बन्न सकेको छैन। बखतेलाई आफूसँगै राखेर विस्तारै उसप्रति आकर्षित भएकी जुनेली खातेहरूको हुलमा आफूलाई असुरक्षित ठानी बखतेसँग एउटा होटलमा काम गर्न थाल्छे। उसमा जस्तोसुकै विसङ्गत अवस्था भए पनि जीवनलाई सहज बनाउने बाटाहरू खोज्नुपर्छ भन्ने अस्तित्ववादी चेतना छ। त्यही भएर आफूले मन पराएको बखतेसँग ऊ होटलमा काम गर्न थाल्छे तर उसले चाहेको जस्तो बखतेसँग सधैं सँगै बस्ने चाहना पूरा हुँदैन। बखतेलाई एक जना मास्टरले आफूसँग लिएर गएपछि एकली बनेकी जुनेलीलाई खातेहरूमध्येकै गुमानेले लिएर जान्छ। जुनेली गुमानेसँग जान चाहेकी थिइन तर ऊ अति जिद्दी र घमण्डी भएकाले उससँग नजाँदा जे पनि गर्न सक्छ भन्ने ठानेर मन नपराइ नपराइ जुनेली गुमानेसँग गएकी छे। यसप्रकार जुनेलीले पनि जे चाहेकी थिई त्यो प्राप्त गर्न सकिन र जे चाहेकी थिइन त्यो उसले विवश भएर भोग्नुपयो। यो सबै विसङ्गत अवस्थामा पात्रले भोग्नुपर्ने पीडा, यातना, छटपटी र कष्टहरू जुनेलीले पनि निरन्तर भोगिरहेकी छे तर उसले जीवन सङ्घर्षबाट भाग्ने प्रयास गरेकी छैन। तसर्थ जुनेलीका दृष्टिबाट पनि प्रस्तुत साथ उपन्यास पूर्ण विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी उपन्यास हो भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ।

प्रस्तुत उपन्यासमा बखतेकी आमा सक्रिय रूपमा देखा पर्दिनन् तर नदीको बाढीले सुकुम्बासी बस्ती बगाएपछि बखतेले गरेको सम्भनामा उसकी आमा विसङ्गतिकै बिचमा अस्तित्वका लागि सङ्घर्ष गरिरहेकी चरित्रका रूपमा देखा पर्छिन्। अर्काको घरमा बनीबुतो गरी जीविका चलाउने बखतेकी आमा आफ्ना सन्तानलाई आफूसँगै राख्दा राम्रो खान, लाउन र पढाउन नकस्ने भएपछि बिहान, बेलुका काम गर्ने र दिउँसो पढ्न पाउने सर्तमा बखतेलाई कान्छा साहूका घरमा राख्न विवश नारी हुन्। जीवनमा अभाव र कष्टहरू भए पनि त्यसबाट विचलित नबनी सधैं अस्तित्वका लागि सङ्घर्ष गर्ने नारी चरित्रका रूपमा बखतेकी आमा देखापरेकी छन्। उनले चाहेको जस्तो जीवन सङ्घर्षबाट पनि परिवार सुखी हुन सकेन तर पनि जीवनबाट उनी निराश छैनन्।

जसरी तसरी बाँच्नु र बचाउनुपर्छ भन्ने विचार बोकेकी बखतेकी आमा विसङ्गतिकै विच अस्तित्वका लागि सङ्घर्ष गरिरहेकी पात्र हुन् । यति भएर पनि उनको सङ्घर्ष नदीको भेलसँगै समाप्त भएको छ । नियतिका अगाडि मान्छे विवश छ, उसको केही लाग्दैन भन्ने विसङ्गतिवादी चेतना बखतेकी आमामा पनि लागु हुन्छ । उनी विसङ्गतिबोधपछि पनि अस्तित्वका लागि निरन्तर सङ्घर्षरत रहँदा रहँदै नियतिको सिकार बन्न विवश नारी चरित्र हुन् ।

राजनैतिक विसङ्गति

साथ उपन्यासमा व्यक्तिगत चरित्रमा विसङ्गति देखिनुका साथै राजनीतिमा पनि ठुलो विसङ्गति देखा परेको छ । बिख्यातमान बनेर एउटा शैक्षिक संस्था सञ्चालन गरिरहेको बखतेमाथि कुनै ठुलो पार्टीको दृष्टि पर्छ । उसलाई निर्वाचनमा उठाइन्छ । उसले निर्वाचन जित्छ र मन्त्री पनि हुन्छ तर यस अवस्थामा पनि बखतेले चाहे जस्तो गर्न सकेन । ऊ मन्त्री भएपछि उसका विरुद्ध अनेक षड्यन्त्र भए । उसले मामालाई जेलमुक्त गरेपछि त उसको आतङ्कारकारीहरूसँग सम्पर्क छ भनेर ऊ पार्टीबाटै तिरस्कृत हुन थाल्यो । अर्को पटक उसलाई टिकट दिइएन । ऊ सामाजिक सेवामा लाग्यो । यसरी राजनीतिमा असल मानिसहरू होइन, चाकडी, चाप्लुसी, घुसखोरी, बेइमानहरू मात्र टिकने विसङ्गतिपूर्ण अवस्थाको बोध बखतेले गर्थ्यो । राजनीतिमा लागेर समाज परिवर्तन गर्न सकिन्छ भन्ने उसको विचार असफल भयो । उसले राजनीतिमा ठुलो विकृति देख्यो । त्यहाँ इमान्दार मानिसहरूलाई पाखा लगाइँदो रहेछ । स्वार्थ पूरा नहुञ्जेल बिख्यानमान जस्ता सोभा र इमान्दार व्यक्तिहरूलाई पार्टीले उपयोग गर्दो रहेछ र स्वार्थ पूरा भएपछि पार्टीबाट मात्र होइन जीवनबाटै बिदा गर्दो रहेछ भन्ने कुरा उसलाई सडकको विचमा गोली हानी हत्या गरिएको घटनाबाट पुष्टि हुन्छ । राजनीति गर्नेको काम गरिब निमुखा र तल्लो वर्गको उत्थानका लागि काम गर्नु पर्नेमा यहाँ त तल्लो वर्गलाई सीमान्तीकृत वर्गलाई भन भन पेल्लै नामो निशान नै मेटाउन खोजिएको सन्दर्भ यस उपन्यासमा प्रस्तुत भएको छ । तसर्थ राजनीतिमा सबैभन्दा बढी विसङ्गति रहेछ । त्यसलाई चिरेर अस्तित्ववान् बनाउन प्रयत्न गर्नेहरूलाई अनेक षड्यन्त्रद्वारा ध्वस्त गरिन्छ भन्ने कुरा यसमा प्रस्तुत भएको छ । अतः साथ राजनैतिक विकृति र विसङ्गतिको भण्डाफोर गरिएको विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी उपन्यास हो भन्ने पुष्टि हुन्छ ।

निष्कर्ष

उपन्यासकार सरण राईको साथ विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी चेतनाले भरिएको उपन्यास हो । यस उपन्यासका प्रमुख, सहायक र गौण पात्रहरूले जीवनमा ठुलाठुला विसङ्गतिपूर्ण क्षणहरू भोगेका छन् र ती कठिन क्षणहरू पार गर्दै अस्तित्वका लागि सङ्घर्ष गरेका छन् । सीमान्तीकृत वर्गमा जन्मिएको नायक बखतेले जीवनभर विसङ्गतिपूर्ण जीवन भोगेको छ र यही विसङ्गतिकै विचमा सङ्घर्ष गर्दै अस्तित्व स्थापनाका लागि प्रयत्न गरेको छ । उसले गरेका कैयौं प्रयत्नहरू विफल भए पनि उसले जीवनबाट हार खाएको छैन । बाल्यकालमा नै आफ्ना आमा, बा, भाइ र बहिनीसँग बस्न नपाएर कान्छा साहूका घरमा काम गर्न बस्नु, कान्छा साहूकी छोरीले उसलाई सहयोग गरे पनि धेरै समय त्यो दिदीसँग बखतेले जीवन बिताउन नपाउनु, अनकन्टार आश्रममा उसले विना कारण मरणासन्न हुने गरी कुराई खानु, एकान्त बस्तीमा मामाले सहयोग गरे पनि राज्यबाट आक्रमण भएपछि बस्ती नै विस्थापित हुनु, सहरमा आएर खातेहरूसँग कष्टपूर्ण जीवन बिताउनु, कुनै शिक्षकले सहयोग गरेपछि उसको जीवन फेरिए पनि उसले मन्त्री भएका बेला आफूले चाहेका सकारात्मक

कार्यहरू अगाडि बढाउन नसक्नु र मानवीय सेवामा लागेकै समयमा बिच सडकमा गोली खाएर मर्नुले बखतेले जीवनमा अनेकौं विसङ्गतिका बिच आफूलाई स्थापित गर्नका लागि सङ्घर्ष गरेको छ । यसै आधारमा पनि प्रस्तुत उपन्यासको प्रमुख पात्र पूर्ण विसङ्गतिवादी चेतना र अस्तित्ववादी चेतनाले भरिएको चरित्र हो भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ ।

प्रमुख पात्रका साथै प्रस्तुत उपन्यासका सहायक पात्रहरूले पनि जीवनभर विसङ्गतिवादी चेतना र अस्तित्ववादी चेतनाको बोध गरेका छन् । बखतेसँग जोडिन आइपुगेका अन्य पात्रहरूमा कान्छा साहूको घर उसको जीवनमा जोडिन आइपुगेका ठुल्ददी, नौलो बस्तीमा बखतेलाई सहयोग गर्ने मामा, सहरमा खातेहरूको समूहमा भेट भएकी जुनेली र बखतेकी आमाले पनि विसङ्गतिपूर्ण जीवन भोगेका छन् तर जीवनबाट आफैँ पलायन भएका छैनन् । सबै पात्रहरूले बाँच्नका लागि सङ्घर्ष गरेका छन् । यहाँ कुनै पनि पात्रहरूले चाहे अनुसारको सुखपूर्ण जीवन भोग्न पाएका छैनन् । सबै पात्रहरू नियतिको सिकार हुन बाध्य छन् । जस्तोसुकै विसङ्गत परिस्थितिमा पनि उनीहरूले अस्तित्वका लागि सङ्घर्ष गर्न छाडेका छैनन् । जीवन एक सङ्घर्ष हो, गरेका प्रयत्नहरू विफल भए पनि सङ्घर्षबाट विचलित हुनु हुँदैन भन्ने भावना भएका पात्रहरू निरन्तर आफ्नो अस्तित्वको स्थापनाका लागि दत्तचित्त भएर लागेका छन् । व्यक्तिको जीवन मात्र होइन राजनीतिमा पनि व्यापक विसङ्गतिपूर्ण अवस्था देखिन्छ । त्यहाँ सोभा र इमान्दार कार्यकर्ताहरूलाई कसरी पछाडि पारेर धूर्त, बेइमानहरूलाई प्रश्रय दिइन्छ, र समाजलाई विसङ्गतिपूर्ण बनाइन्छ, भन्ने कुरा साथ उपन्यासमा अभिव्यक्त भएकाले प्रस्तुत उपन्यास पूर्ण रूपमा विसङ्गतिवादी चेतना र अस्तित्ववादी चेतनाले भरिएको उपन्यास हो भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- अधिकारी, चन्द्रमणि (२०६५), *विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका उपन्यासहरू*, धरान : मणि पुस्तकालय ।
- उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०५२), *अस्तित्ववाद, नेपाली साहित्यकोश* (सम्पा., ईश्वर बराल र अन्य), काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- जोशी, कुमारबहादुर (२०३८/२०५७), *पाश्चात्य साहित्यका प्रमुख वाद*, (चौथो संस्क.), साभा प्रकाशन ।
- त्रिपाठी, वासुदेव (२०४९), *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २*, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पाण्डे, ज्ञानु (२०६२), *विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको उपन्यासमा अस्तित्ववाद*, काठमाडौँ : नेपाली आख्यान समाज ।
- बराल, कृष्णहरि र एटम, नेत्र (२०५८), *उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास*, (दो.संस्क.), ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- लोहनी, श्रीधर (२०५५), *विसङ्गतिवाद*, नेपाली साहित्यकोश (सम्पा. ईश्वर बराल र अन्य), नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- राई, सरण (२०७९), *साथ*, पाँचपोखरी प्रकाशन गृह ।
- श्रेष्ठ, ईश्वरकुमार (२०५८), *पूर्वीय एवम् पाश्चात्य साहित्य समालोचना : प्रमुख मान्यता, वाद र प्रणाली*, (ते.संस्क.), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।